

Les nostres torres de defensa

(Observacions al **Plan Provincial de Ordenación de Baleares**)

per JOAN MARÍ CARDONA
Canonge arxiver

Amb el títol *Plan Provincial de Ordenación de Baleares*, l'Exma. Diputació ha publicat, mesos enrera, en quatre volums grans i luxosos, una quantitat de dades sense precedents, corresponents a quasi tots els ordes de la nostra vida insular. Es tracta d'un treball valuósíssim, l'abast del qual encara avui no es pot apreciar, però que, indubtablement, des d'una perspectiva d'anys, haurà de ser obra de consulta necessària entorn del que han estat, del que són i seran les nostres illes. He de confessar la meua sorpresa davant de tal abundància de dades.

En una primera fullejada, superficial, quasi per pura curiositat, com sol fer-se en aquests casos, vaig començar a girar pàgines i pàgines, mapes i mapes sobretot, en els quals han quedat bellament plasmatats altres tants aspectes de les Balears.

En arribar a la pàgina 97 del volum II, vaig trobar aquest títol: «Patrimonio Artístico monumental. Monumentos de arquitectura militar». Vaig buscar àvidament el mapa d'Eivissa i Formentera i vaig trobar-hi, ordenades per municipis, unes llistes de torres de defensa que inclouen totes les de les costes i un bon nombre de les de l'interior d'Eivissa. Formentera ja sabem que no en té, a l'interior.

Amb més detenció, vaig intentar buscar els motius que justificassin l'absència dels noms d'unes poques torres, però no vaig aconseguir trobar-los, per la qual cosa vaig haver de concloure que es tractava d'omissions involuntàries. A més a més, en cada municipi, s'ordenen en grups, segons la seua antiguitat, i vaig veure també que, sota aquest aspecte, hi havia inexactituds notables i falta de notícies sobre moltes torres.

En ambdós casos, pens que es tracta de llacunes que es poden subsanar en gran part, i aquest serà l'objecte del present estudi, sense intentar, ni de molt, fer una història completa de les nostres torres, que algun dia es podrà fer amb més temps i dedicació.

MUNICIPI DE SANT JOSEP

P.P.O.B. — SIGLO XV: I. de San Jorge
Torre de Toni Rey - T. de Can Calvet
T. de Can Gisbert - T. de Can Mates
T. d'es Orvays - T. de Can Savines - T. de Ca's Costes - T. de Ca na Mata. — SIGLO XVIII: Torre d'en Rovira - T. de sa Sal Rosa - T. de ses Portas. — ÈPOCA INDETERMINADA: Torre del Pirata Blasco Ibáñez - T. d'en Recó - T. de Can Curt - T. de Can Masià - T. de s'Alqueria.

Llista llarga, com es veu, però que encara presenta diferents omissions i no pocs errors, en les dates.

Tot el primer grup, o sigui, les referides al segle xv, es compon de fortificacions existents a l'antic quartó de ses Salines, avui parròquies de Sant Jordi i Sant Francesc de Paula. Pens que és molt aventurat afirmar que totes aquestes pertanyen al dit segle, ni tan sols la majoria, i tot i apurant la qüestió, ni tan sols alguna, exceptuant l'església de Sant Jordi, que sabem que ja existia en 1505, i s'ha de suposar que fou edificada, almenys, en la segona meitat del mencionat segle xv. Raons? La principal és que existeix un *Capbreu* o registre de territoris i cases que, en 1433, estaven sota el domini i jurisdicció de l'arquebisbe de Tarragona, en el qual s'inclouen íntegrament els quartons de ses Salines i de Balansat, i en el primer no es mencionaven més que dues torres, ambdues desaparegudes: una que s'acabava de construir a sa Colomina¹ i l'altra en una alqueria de la viuda de Bernat de Camporells,² l'emplaçament de la qual és difícil de situar avui, per bé que tots els indicis pareixen assenyalar que es tracta de sa Torre Blanca, que ja era una vasta extensió que, per un costat limitava «...con la parte del prado de los herederos de Joan Torres, que llega hasta un pozo que hay al pie del cerro del Cargador...» Es Pujol d'es Carregador, ara Pujol d'En Sunyer, està a l'oest i immediat a la Torre de sa Sal Rossa. S'hi conserva, per bé que

Torre de s'Hort d'En Palerm. Exemple de torre incorporada a la casa.

en pèssimes condicions i quasi destruït, un antic pou. ¿Es podria suposar que la Torre de N'Antònia, viuda de Camporells, pugui identificar-se amb la d'En Toni Rei? Crec que no, ja que en aquest cas s'haurien de citar, com a límits de la dita possessió, els estanys de la sal, que no apareixen per cap banda.

No és possible imaginar que si, en aquella època, haguessin existit més torres, totes, llevat de dues, s'haguessin passat per alt en el dit registre.

I ja tractant de cada una en particular, aquestes són les dates en què apareixen mencionades per primera vegada en els *Llibres d'entreveniments*³ de l'Arxiu Històric de la Pabordia d'Eivissa:

Torre d'En Toni Rei (s. XVIII). Torre d'En Calbet: antigament dita d'es Maseuets, existia en 1547. No cau fora del possible que hagués estat edificada a finals del segle xv, però no consta. Es trobava, sobre un pujol, davant sa Cova Santa, i les ruïnes que, fa uns anys, encara en quedaven, avui ja han desaparegut totalment. Torre de Can Savines: es deu referir a la que avui es diu de Can Puça, i que en segles enrera se'n denominava d'es Racó o de Ca's Portes d'es Racó. Ja existia en 1535. Torre de Can Gisbert, Can Mates, Ca's Orvays, Ca's Costes i Ca Na Mata: no n'he pogut trobar els noms en documents escrits. Indubtablement deuen correspondre a altres que es mencionen amb diferents noms en els segles xvii i xviii. Can Gisbert, Ca's Orvays, i Ca's Costes es citen en una correria de moros per ses Salines l'any 1563, però no es diu que en tals cases hi hagi torres.

En el grup del segle XVIII, només s'inscriuen tres torres costaneres. Quant a les d'En Rovira i de ses Portes, no hi ha res a objectar, ja que, a falta de documentació, poden suposar-se dels segles xvii i xviii. Però la de sa Sal Rossa, no. D'aquesta, sabem que en 1577 es trobava a uns dos metres d'altura.⁴

I, sense sortir-se'n del quartó de ses Salines, no es comprèn l'oblit per part del P.P.O.B. de torres tan conegudes com les de s'Hort d'En Pa-

lerm, Ca's Margarits, Ca's Nét, Can Font, Coll d'es Jondal i Can Toni Jondal, totes pertanyents, com a mínim, al segle XVIII.

A l'apartat d'època indeterminada, s'anota, en primer lloc, la torre del Pirata Blasco Ibàñez (*sic*). Com es veu, és una denominació molt equívoca la que s'ha donat a l'antiga torre d'es Cap d'es Jueu o d'es Puig d'es Savinar. Si fou Blasco Ibàñez qui, en *Los muertos mandan*, li va imposar aquest nom nou del Pirata, això no significa que hàgim de confondre el famós novel·lista amb un vell pirata. Segurament que aquesta torre fou edificada en el segle XVIII.

Pel que fa a les restants d'aquest grup, sabem que la torre d'En Racó ja estava construïda en 1740 i la de Can Curt, en 1603. De les torres de Can Macià i de s'Alqueria, sense notícies de la primera, i amb dubtes que existeixi la segona.

Altres oblots notables: torre de Benimussa (1654), avui de Can Xic de Ca's Costes; torre de Can Sergent, antigament d'es Toniets (1729), i torre de Can Guimó, anteriorment d'es Cambrils d'es Vedrà (1653).

MUNICIPI DE SANT ANTONI

P.P.O.B. — SIGLO XVIII: Sa Torre - T. de Can Mosson - T. de Can Mossonet - T. de Can Figueretas - T. de Ca na Portas - T. en la finca de Guillermo. ÈPOCA INDETERMINADA: Torre artillada - T. d'es Fornàs - T. de Can Pep Sirvent - T. de Can Ramón d'en Jaume.

Llista que s'ha de considerar com a completa, i encara per excés, ja que en cita una que no és d'aquest municipi i dues que ja no existeixen. Quant a l'època, n'hem de dir que algunes són anteriors al segle XVIII.

Sa Torre (1629). Torre de Can Guillemó (1764), desapareguda totalment. Torre de Can Mossonet (1766), suposant que es tracta de la de Can Joannet de sa Vorera. Torre de Can Figueretes o de Ca's Prats (1676). Torre de Ca Na Portes (1653).

Mereix menció a part la torre de Can Mosson de sa Torre, que desgraciadament es va desplomar ja fa alguns anys. En 1238 es parla de s'Alqueria de sa Torre,⁵ referida, sense cap dubte, a aquesta hisenda, per tal com es diu que per l'est limita amb Forada, per l'oest, amb un camí que va a Portmany, pel sud, amb s'Alqueria Roja, que sembla que ha de correspondre a sa Bassa Roja d'avui, i, pel nord, amb s'Alqueria de Benicarbus, que s'hauria de localitzar pel Pou Bo i Ca's Cavallers de Portmany.

Època indeterminada. Torre artillada: segurament es refereix a la torre de l'església de Sant Antoni de Portmany, que és de finals del segle xvii. Torre d'es Fornàs: sense notícies sobre la seua edificació. Torre de Can Pep Sirvent: es tracta d'una transposició, ja que la hisenda d'aquest nom es troba en el municipi de Sant Josep, concretament a la parròquia de Sant Jordi. Hi

Torre d'es Fornàs. Un dels pocs exemples que queden de forma quadrangular.

havia, efectivament, una torre, del segle XVII, però ja no en queda pedra sobre pedra. Torre de Can Ramon d'en Jaume: no en conec cap amb aquest nom, però pens que es deu referir a una de les que queden, almenys en part, a la parròquia de Santa Agnès. Si es tracta de la de Can Pep Vicent, abans de Can Batlet, i de la qual queda únicament la primera planta, i molt mal parada, la seua existència com a torre de Corona es remunta a 1548. I si es refereix a la torre de Can Damià, de la qual sols queda una part insignificant, com a torre de Sant Gilabert ja existia en 1639.⁶

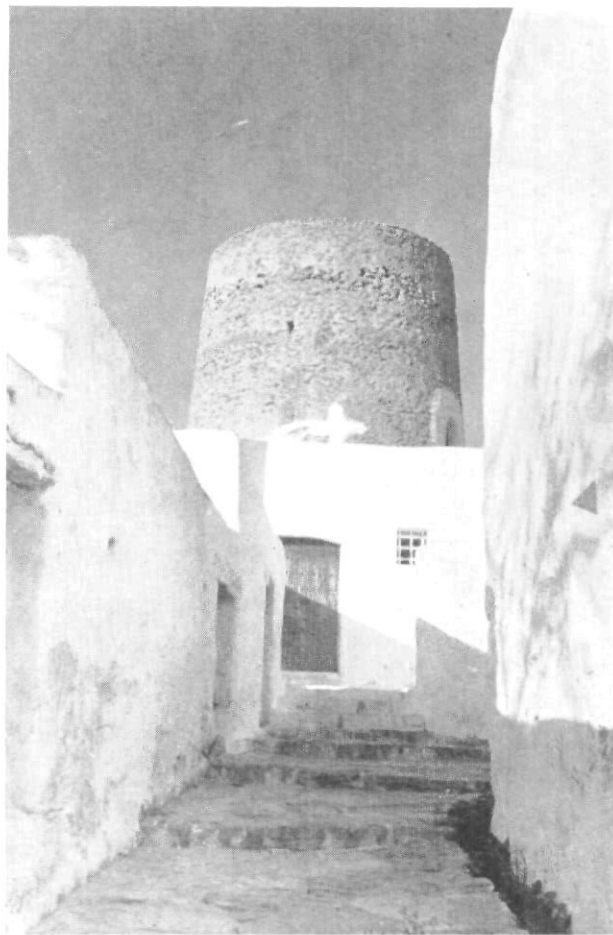
MUNICIPI DE SANT JOAN

P.P.O.B. — SIGLO XIV: Torre d'es Verger. SIGLO XV: T. de Can Fornàs - T. de Can Pere de na Bet - T. de Can Pere Mossos - T. de Can Bellmunt - T. de Balansat o d'es Molar - T. d'Aubarqueta. SIGLO XVI: Balafia. SIGLO XVIII: T. de Portinatx.

Llista embrollada i massa optimista, pel que fa a l'antiguitat en general.

Torre d'es Verger: existeix una descripció detallada d'aquesta alqueria, corresponent a l'any 1396 i una altra de 1433,⁷ i no es parla per res de la torre, cosa que pareix incompreensible, si hagués existit per aquelles dates. A més a més, observar el seu perfecte estat de conservació, sense indicis visibles de restauració, fa pensar que fou edificada en època molt posterior a la indicada pel P.P.O.B. No conec document de cap època que la mencioni.

I anem al grup dels segles XV i XVI. Balàfia es cita com a del XVI i les torres de Can Fornàs i de Can Pere de Na Bet, com a del XV. ¿Quin abast es vol donar al nom de Balàfia? Sembla que s'ha d'entendre en el conjunt restringit de cases que constitueixen l'històric i bell nucli defensiu, no a la venda del mateix nom. Aleshores Balàfia no és una sola torre, sinó la reunió de set cases que,

Torre de Can Pere de Na Bet. Balàfia.

de nord a sud, es diuen Can Fornàs, Can Marès, Can Vicent Ferrer, Can Pere de Na Bet i Can Bellmunt, la primera i la penúltima de les quals tenen torre. El curiós és que es parla també de la torre de Can Bellmunt. Per la proximitat que hi ha entre les dues cases de Can Bellmunt i de Can Pere de Na Bet, ja que ningú no recorda que a Can Bellmunt hi hagués hagut mai torre. Quant a l'època de les torres de Balàfia, no he vist cap document anterior al segle XVI, concretament, al 18 de juliol de 1538, en què foren incendiades pels turcs.⁸

La torre d'Aubarqueta, amb el nom de torre de Benimoni, ja existia en 1676. No n'he vist notícies anteriors, i no en queda res, ni se'n pot saber tan sols el lloc que ocupava. A Aubarqueta, queda una torre dins un bosc anomenada torre d'En Plana, però es tracta d'una torre de molí.

La torre de Balansat o d'es Molar s'anota en el segle XV i la de Portinatx en el XVIII. Ambdues són costaneres i possiblement s'aixecaren en els segles XVII i XVIII. Pot haver-hi una confusió en l'antiguitat que s'atribueix a l'actual torre de Balansat o d'es Molar, ja que en el segle XVI es deia torre de Balansat la que després es digué torre d'es Rubió, que es trobava en la casa primitiva de les diverses avui anomenades de sa Torre. De la primera torre, a penes es pot reconèixer el lloc on es trobava, i la casa està del tot

derruïda. Ja s'endevina que ens trobam a la vènda de ses Torres, parròquia de Sant Miquel de Balansat, que és una subdivisió de la vènda d'es Rubió.

MUNICIPI DE SANTA EULÀRIA

P.P.O.B. — *SIGLO XVI: En el Puig de Missa. SIGLO XVIII: T. de Campanitz. ÈPOCA INDETERMINADA: T. de Can Vidal - T. de Can Toni - T. de Cas Governador - T. de Can Espallets - T. de sa Blanca Dona - T. de Can Negre - T. de Can Sargent - T. en la finca es Pou d'en Nadal T. d'en March - T. de s'Ausina - T. de Can Jaumet - T. de Can Llatzer.*

Llista molt poc definida en les dates i molt incompleta en els noms.

Res a anotar sobre les dues primeres.

Torre de Can Vidal: amb el nom de torre de Can Puig Llebre, existia en 1682. Torre de Can Toni: no conec aquest nom, que segurament s'aplica a la que es diu de sa Torre, i que ja estava construïda en 1621. Torre de Ca's Governador: és una torre de molí. Torre de Ca n'Espatleta: és el nom que avui es dóna a l'única torre que queda dempeus de les cinc o sis que hi hagué en algun temps entre el Puig d'En Valls i Talamanca. No

Torre de Montserrat (Can Jordi).

debades hi ha per allí la vènda de ses Torres, de la parròquia de Jesús. I la torre que ens ocupa, d'unes proporcions bastant superiors a les de la majoria de les de l'interior, sense que sigui pròpiament costanera, sembla que correspongui a les antigues torres d'es Andreus, més tard torres de ses Monges, l'existència de les quals data, si més no, de 1553. — Les torres de sa Blanca Dona, Can Negre, Can Sargent, Pou d'En Nadal i Can Marc no es troben amb aquestes denominacions; segurament existeixen, amb altres noms no identificats, des del segle XVII i XVIII.

Torre de s'Auzina: existia en 1656. Actualment només se'n poden veure els fonaments en el pati de Can Xumeu de s'Auzina. Ja fa anys que va ser demolida. Torre de Can Jaumet: amb el nom de torre de Ca N'Avall, ja existia en 1747. Torre de Can Llàtzer: n'hi ha notícies de 1603.

Torres que s'ometen en el P.P. O. B.: Torre de Montserrat, avui de Can Jordi (1767). Torre de Can Teuet de sa Torre: ja existia en 1691, dita llavò, segons sembla, torre de Can Ventre Ample. Torre d'es Molins: no n'he trobat notícies, però és probable que s'edificàs en el segle XVI, o tal vegada abans, si es considera la necessitat de poder-se defensar els qui treballaven en els molins de Santa Eulària. Torre de Can Rieró o d'Atzaró (1771). Torre de Ca N'Obrador o de Can Barceló (1705).

Torre d'En Basques. Darrerament ha estat restaurada.

MUNICIPI D'EIVISSA

En l'apartat que estam comentant, el P.P.O.B. no menciona cap torre. No obstant això, s'ha d'advertir que n'hi ha dues: torre de Ca's Serres de Baix i torre de Can Basques. Abans de l'ampliació del terme municipal d'Eivissa, queien dins del de Sant Josep. No en tenc notícies documentals, però, com en altres tants casos, s'ha de pensar que es poden incloure en l'àmplia llista de noms dels segles XVII i XVIII, que posteriorment han canviat de denominació.

Torre de la Gavina. Formentera.

MUNICIPI DE FORMENTERA

S'hi anoten les cinc conegudes, totes a la costa, i se'n diu que pertanyen al segle XVIII: torre de s'Espalmador: cal recordar-ne que, encara que pareix que fou edificada en el dit segle XVIII, els seus plànols i projecte daten del XVI." Torre de sa Punta de la Gavina, torre d'es Cap de Barbaria, torre d'es Pi d'es Català i torre de Punta Prima.

ELS GRANS OBLITS DEL P.P.O.B.

Deixant ja les torres de defensa, recordem que són encara més de trenta les torres de molí que es conserven, en estat millor o pitjor, algunes ja quasi sols en ruïnes. Les seues dates de naixement, en molts de casos, són anteriors a les de les torres de defensa. Si el P.P.O.B. ha dedicat un apartat als que denomina monuments d'arquitectura militar, no n'hauria pogut dedicar un altre als pacífics molins?

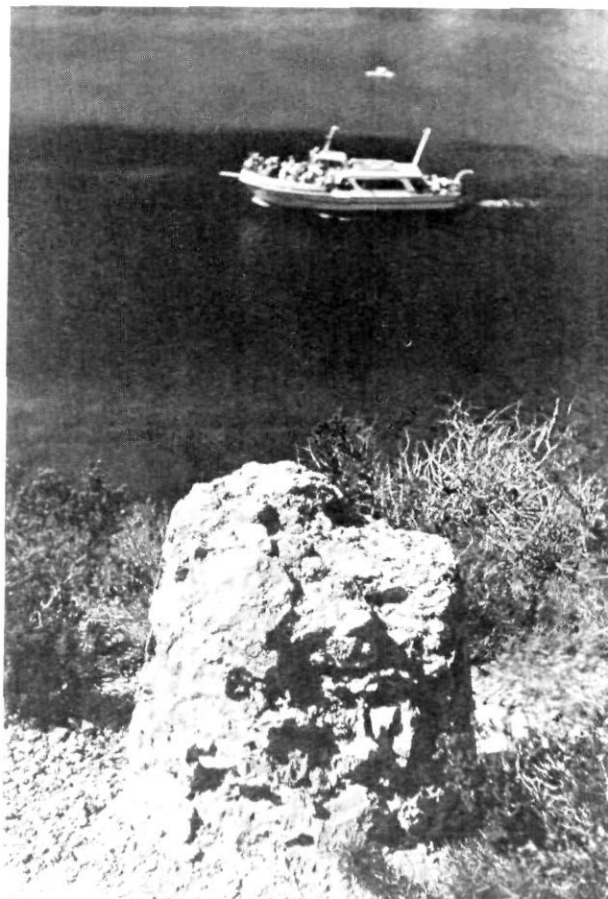
* * *

Tots coneixem els pous públics, dits de vesindat o d'abeurada, que, distribuïts estratègicament segons ho demanaven les necessitats, es troben en número superior al centenar, a Eivissa i Formentera. A la vora dels pous, sempre que no hagin desaparegut, les grans piques de pedra calcària, quasi sempre esportellades (per obra dels moros, segons creència popular). Molts d'aquests pous tenen història llarga i interessant de temps remots, en què els nostres avantpassats s'hi reunien al voltant per celebrar animats balls i festes. La majoria són de bellíssima fàbrica. ¿No mereixen el nostre record i la nostra atenció?

* * *

I, finalment, les fites que assenyalaven els límits dels quartons, col·locades en el segle XVIII, seguint les divisòries traçades en el segle XIII arran de la conquesta catalana. Del centenar aproximat que en col·locà Miquel Gaietà Soler, a penes se'n conserven vint. ¿Tampoc no mereixen la nostra consideració i protecció?

JOAN MARÍ CARDONA

Fita de ses Monges. L'última que col·locà Miquel Gaietà Soler a la divisòria del quartó de Santa Eulària i el Pla de Vila.

Pou d'es Vicents.

NOTES

1. AHPE V-62, 66.
2. AHPE V-62, 114.
3. Llevat dels casos en què s'indiquen altres fonts, d'aquests *Llibres* s'han pres les dates de les torres de tots els municipis.
4. Arxiu de la Corona d'Aragó. Cancelleria, Registres, n.º 4362, fol. 226v.
5. I. Macabich, *Hria. de Ibiza*, Ciutat de Mallorca, 1966. Tom I, pàg. 276, 277.